

Владимир Цветковски

ИЗВЕШТАЈОТ НА ЛЕДИ ПЕЦЕТ ЗА СКОПЈЕ ЗА ВРЕМЕ НА ПРВАТА СВЕТСКА ВОЈНА

За време на Првата светска војна во Македонија се затекнал голем број британски државјани. Многумина од нив дошле во составот на бројните санитарски екипи во кои имало еминентни лекари, потоа медицински сестри и друг помошен персонал, што ги испраќал Британскиот црвен крст или други добротворни организации. Во Македонија имало, исто така, и британски војници што се бореле во составот на британската сојузничка војска.

Оние што ја преживеале војната, по враќањето во Велика Британија ги опишале воените години како и многу значајни настани од тој период за коишто тие биле лични сведоци. Многу од членовите на санитарските екипи во форма на извештај на сличен начин зборуваат за нивната активност во местата каде што биле стационирани и на тој начин сочувани се драгоцените податоци за животот во македонските градови во тоа време како и нивниот изглед.

Скопје поради својот значаен стратегиски положај станало средиште во кое пристигнале неколку санитарски екипи од Велика Британија; исто така и другите екипи што биле упатувани во Крагуевац, Крушевац, Младеновац, Врњачка Бања, Ниш, Пирот и други места, минувале низ Скопје задржувајќи се по неколку часа на железничката станица. Исто така во Скопје имало и британски конзул којшто се грижел за работата на овие санитарски екипи и ја координирал нивната работа. За ова посебно бил задолжен сер Ралф Пецет (Sir Ralph Paget), британски вршител на работите во Белград.

Во Скопје прва пристигнала санитарската екипа што ја предводела Леди Пецет (Lady Paget); екипата била позната како *Болницата на Леди Пецет* (Paget Unit). Оваа екипа пристигнала во месец октомври 1914 година и продолжила да работи и по окупацијата на Скопје од страна на бугарските и герман-

ските војски и се задржала до месец февруари 1916 година. Екипата ја формирала *Шестата полска болница* и била сместена во зградите што се наоѓале на „сончев рид“ низ чиешто двориште минувал патот за Качаник, додека од левата страна пак бил патот за Тетово. Болницата се наоѓала, најверојатно, на местото каде што се касарните денес.

Во извештајот што го поднесе Леди Пеџет по пристигнувањето во Лондон 1916 година се даваат детали за организацијата на работата во болницата, за одделенијата, за медицинскиот персонал, но исто така се дава опис и на ситуацијата во Скопје по доаѓањето на бугарските војски и борбите што се воделе во градот.

Во продолжение донесуваме фрагменти од најинтересните места во Извештајот.

Прилог: Извадоци од Извештајот на Леди Пеџет

Кога се вратив во Скопје со уште едни други членови на мојата екипа во месец јули 1915 година, првото прашање што се поставуваше беше дали политичката и воената ситуација го оправдува натамошното одржување на болницата со парите од *Фондот за помош на Србија*, поточно дали моменталната ситуација го оправдуваше нашето задржување воопшто. Војувањата беа прекинати уште од декември. Епидемијата од тифусот, практично, беше отстранета, иако во одделни места на земјата таа и натаму се влечеше со различен интензитет. Многу членови на британските екипи ја напуштаа земјата верувајќи дека Србија нема повторно да стане воено боиште, барем не за догледно време.

Беше тешко да се одлучи дали да се вратиме дома или да останеме. Од една страна имаше ризик ако останеме да не сметаат за безработни, така што покрај деморализаторскиот ефект врз болничкиот персонал, ќе ни се префрлуваше за растурање на средствата; од друга страна пак, прераното заминување не ќе беше умесно во случај на обновување на непријателствата.

Неизвесната политичка ситуација беше многу замрсена. На пат од Солун сретнавме различни континенти што тргнале дома, евидентно убедени дека за нив немало работа во Србија. Но и покрај овие обесхрабрувачки факти, по неколкудневниот престој во земјата ми изгледаше дека под привидното залишје постоеше отворено чувство на политичко несопокојство како пред приближување на криза. Многу сомнителното држење на Бугарија како и веројатноста дека Австрија во догледно време ќе посака да ѝ се одмазди на Србија за поразите што ги претрпе во декември, ме натера да претпоставам дека набргу ќе бидеме сведоци на воени настани во Србија што ќе ѝ ја ослабнат нејзината сила до максимум.

Кога пристигнав во Скопје, персоналот го затекнав доста нерасположен. Во различните одделенија имаше околу триста и педесет различни пациенти, војници и цивилно население во подеднаков број, но веќе неколку недели, освен работата во тифусната болница, активноста беше надвор од вистинската намена на болницата и сè повеќе личеше на општа болница. Кога ја разгледавме ситуацијата со персоналот откривдека сите тие, освен малкумина кои од различни причини беа присилени да си одат дома, сакаа да останат под услов да има доволно работа. Во постојните услови Србите беа наполно способни да се прижат за своите болни и ранети, зашто кај вториве само хроничните случаи бараа некоја посебна нега. Кога ги анализирав извонредната опременост на нашата болница — колекција, нејзината идеална местоположба на еден сончев рид надвор од градот, пералниците и работилниците, големите магацини полни со секаков вид хранливи продукти и медицинска опрема, кога помислив за сиот труд и трошоците за тоа, помислив дека ќе биде голема штета да се дозволи таа да се растури пред време. Во личноста на генералот Поповиќ, цивилен и воен управител на Македонија, чија управа се наоѓаше во Скопје, имавме сојузник каков што веројатно ниту една британска екипа во Србија немала.

Основното прашање беше: дали повторно војната ќе избие или не затоа во потрага по информации, неколку дена по пристигнувањето во Скопје, отидов да посетам различни центри на север.

На секаде низ земјата наидов на иста вознемиреност и неизвесност. По враќањето во Скопје расположбата ни беше нарушена со трагичната смрт во болницата на мојот братучед, секретарот Ричард Чичестер. Тој се разболе од тифусна треска, иако сè беше направено за да го спасат, болеста беше во таква форма што по неколку дена умре последниот ден на јули. Следниот ден беше погребан со сите воени почести со трогателен излив на нежност и почит од сите присутни од цивилното население и воени претставници.

Ја искористив можноста што ми се даде поради делумното ослободување од должност да извршам неколку многу значајни посети на север во Србија. За време на еден банкет што го приреди војската во Валево на кој присуствував, беа фрлени бомби врз градот од австриски авион, истовремено воздушни напади беа извршени над други места во земјата; ова беше, како што подоцна дознавме, почетен сигнал за напредувањето на германските и австриските трупи против Србија.

Јас се врати во Скопје на 24 септември каде што со нетрпение се очекуваше доаѓањето на сојузниците. Не мина ниту еден ден а да не пристигнат вести од Солун во кои се известуваше за бројот на возовите со трупи што треба да прис-

тигнат вечерта, како и тоа дали трупите да останат во Скопје или во Ниш.

Групи од Срби и Британци се збираа секоја вечер да го пречекаат возот од Солун. Во почетокот на месецот, кога пристигнувањето на сојузничките војски беше веќе свршен чин, Скопје беше украсено со знамиња за да се прослави денот. Со мали букети од шимшир-традиционален знак за радост, беа искитени бандерите кај железничката станица, а редица фенери беа обесени на обете страни од мостот на Вардар, подготвени во секој момент да бидат запалени. Беа дадени наредби од страна на Командантот за сместување на офицерите и војниците по приватните домови. Тогаш никој не се сомневаше дека сојузниците нема на време да пристигнат, за да ја спасат Србија од опасноста што демнеше како од север така и од исток.

Но ден по ден деновите минуваа без трага од Французи и Британци, иако многу гласови се ширеа околу нивниот број и нивните планови. Во меѓувреме вестите од север стануваа сè полоши, додека за цело време Бугарија на источната граница без бука брзо мобилизираше и сконцентрираше војска. Групите што овде се збираа секоја вечер на железничката станица полни со надеж, сега доаѓаа таму без зборови и со разбирање; букетите од шимшир овенаа, и ден по ден надежта гаснеше и очекувањето се претвори во очај.

На 5 октомври Германците и Австријците почнаа да го бомбардираат Белград, и веќе од 11 на натаму почнаа да пристигнуваат првите групи ранети. На 15 октомври во мугрите, под пороен дожд, пристигнаа 228 ранети, носејќи спашени вести за настаните во Белград. Со најголема брзина опревивме втора операциона сала, ги поставивме и ги подготвивме сите кревети што можевме да ги допремиме. Во тој итен момент ситот персонал работеше извонредно добро, така што ранетите што биле по возовите цели шест дена на пат од Белград во болницата не чекаа ни полни три часа додека и последниот војник не беше сместен в кревет, искапен, нахранет и раните превиеени.

Потоа дојде силниот налет. Германците и Австријците напредуваа од север; Бугарите ја поплавија Македонија од исток. Беше познато дека сите расположливи сили на Србија беа испратени на север, и дека, надевајќи се на сојузниците, воените фактори го оставија јужниот дел на бугарската граница, практички незаштитен. Потоа паниката и пропаста достигна незамисливи размери.

Утрото на 16 (октомври) болничката екипа на Британската поморска мисија во Белград пристигна во Скопје и го донесе со себе поручникот Хилтон Јанг и двајца ранети маринци. Тие известија дека железничкиот мост кај Брање Бугари-

те го дигнале во воздух само еден час штом поминал нивниот воз. До крајот на денот вестите стануваа сè посериозни, и конечно и телефонските и телеграфските вести меѓу Ниш и Скопје беа прекинати. Јас почувствував дека, додека постоеше и најмала шанса, ми беше должност да се обидам и да појдам во Солун. Така вечерта, во придружба на поручникот Јанг, ранетите маринци и болничкиот персонал на поморската мисија, тргнав од Скопје за Солун.

Ние пристигнавме околу пладне на 17 (октомври) и прво зборував со британскиот а потоа и со францускиот генерал. Им ја изложив сериозноста на ситуацијата што може подобро, но тие ми објаснија дека не можат да сторат ништо да ја спасат. Јас тргнав назад во седум часот следното утро, понесувајќи два големи камиони што британскиот генерал ги испрати како додаток на транспортот во случај на присилна евакуација на болницата. Меѓутоа, нив ги задржаа кај Гевгелија, на железничката станица на границата со Грција, затоа што тие беа претешки за да може да ги влече малечката локомотива што сега беше прикачена. Откако видов дека ниту молби, ниту заканувања не можеа да помогнат, ги оставив камионите со инструкции ако е можно да ги испратат по нас со друг воз, или пак да ги вратат во Солун.

Кај Струмица, најчувствителната точка, железничката линија беше сè уште нефатена; но кај Велес, оддалечен два часа јужно од Скопје, борбите се водеа толку близу до железничката линија што кога запре возот топовите се слушаа јасно. Станицата беше во голем метеж, перонот беше преполн со бегалци и ранети коишто се довлечкале доовде од боиштето, и уште пред да се приближи возот, ранети и неранети се обидоа да го навјавнат, виснувајќи се по скалите и туркајќи се за да се качат на кровот, единствена мисла на толпата беше само да избега, не е важно како. Мали дечиња газеа под носе, а други пак родителите ги додаваа над главите на престашената толпа и ги натискаа во вагоните за коњи, каде што беа сместени заедно ранетите и болните војници. Испружени раце се протегаа да ги дофатат дечињата, од кои многу беа повредени. Сцената беше ужасна. Жени пиштеа, деца плачеа, мажи се дереа, беше невозможно да им се помогне зашто разбеснетата толпа беше незапирлива да си пробие пат до возот за да може да нè забележи, ние залудно се обидувавме да им довикнеме. Најпосле кога сфатија дека возот нема да тргне додека сите не влезат, тие се смирија. Возот веќе беше полн, и многу патници одбиваа да ги пуштат новодојдените, но јас интервенирав и ги натерав да станат и да им ги отстапат своите места на ранетите. Болните жени, децата, како и тешко ранетите ги доведов во мојот вагон за да можам да се грижам за нив до крајот на патувањето.

Во Скопје стигнавме околу 10.30 вечерта; јас бев отсутна цели четириесет и осум часа. И овде владееше хаос како и во Велес, но на уште поголема висина Станицата беше опсадена со сурии претрашен народ тискајќи се во отворените вагони на возот што тргнуваше за Приштина наутро, и се сметаа себе си за среќни само да можат да ја преседат ноќта таму поради поројниот дожд. Умор и ужас на сите страни, за што придонесуваше и поројниот дожд што паѓаше непрекидно.

На станица ме пречекаа д-р Мајтланд и г. Дејвис, мојот секретар, кој ми даде кус извештај за настаните во мое отсуство. Утрото, по моето тргнување дивизијата издала наредба за итна евакуација на болниците. Д-р Мајтланд го свикал персоналот; заедно разгледувале и алтернативни можности и одлучиле да се повлечат во Солун со пациентите, складот и опремата, а оттаму да организираат привремена болница со двесте-триста кревети во Битола. Така од Солун би можеле да го опслужуваме или Скопје или Битола, како што диктираат условите. Како и Србите, ние тогаш сè уште претпоставувавме дека сојузниците ќе влезат во Македонија.

Д-р Мајтланд штом ги известил властите за одлуката, побара транспорт за болницата. Му било речено дека тие имале намера болницата да ја префрлат во Приштина или во Митровица, каде што војската ќе се стационира. Тие гарантираа транспорт за персоналот и складот било за Приштина, било за Митровица, ние како ќе решиме.

Додека се одвиваа овие дискусии, преку телефон пристигаа вести дека Бугарите ги освоиле положаите околу Врање и се влечеле надолу како орди.

Јас накусо им ги изложив моите ставови против бегането и ја добив нивната молчелива согласност. Луѓето имаа право да изберат или да отидат во Солун, или да останат во Скопје. Сите одлучија да останат. Веднаш отидов кај генералот да го известам за нашата одлука. Тој ужасно се спротивстави заради ризикот што го преземаме, но кога сфати дека со ништо не ќе може да не исели освен со оружје нешто што не очекуваше, ни се заблагодари за поддршката. Со тоа му олесни товарот што го притискаше при помислата да ги остават ранетите по болниците без заштита.

Испративме телеграми, една до британскиот генерал во Солун со која го известуваме дека кампионите и возачите останата во Гевгелија, пругата до нашиот персонал во Приштина за да се вратат во Скопје. Сето ова се случуваше ноќта на 19 спроти 20 октомври. Последните членови на персоналот се вратија на 21 октомври, на денот пред Бугарите да влезат во Скопје.

Само оние што ги знаат воените ситуации на Балканот, можат да ја сфатат брзината со која Бугарите напредуваа кон

Скопје. Од првите извештаи дека Бугарија нападнала, се чинеше како да е тоа само пред неколку часа, а Бугарите беа пред нашите врати. Невозможно е да се даде јасен приказ што се случуваше во наредните два-три дена, за растечката стравотија и ужасот што се надвисна над Скопје, доведувајќи нè во различна расположба и трескавички активности. Се чувствувавме како скиснати, додека глас по глас пристигнуваше. Нашите нерви и расположението варираа како барометар пред тајфун, непрестајниот дожд ни ги следи снагата и душата, а калта излепи сè и претвори во грдотија и пустелија.

Нас Англичаните сега сè почесто не прашуваа зошто сојузниците оддолжуваат толку многу со своето доаѓање. Во тие лоши времиња старите српски пријатели, со кои бевме исправени пред смртта за време на беснеењето на пегавецот минатата зима, се свртија од нас, не знаејќи дали им сме пријатели или непријатели.

Отсега натаму за нас имаше работа дење-ноќе да ја вратиме болницата во претходната состојба, како и да ги префрламе ранетите од другите болници ваму. Повеќето од полесно ранетите отидоа веќе за Приштина, некои со воз, другите пеш, а останаа само сакатите или што не можеа да одат. Во болницата што се наоѓаше во тврдината позната како „Град“, имаше над стотина тешко ранети. Српскиот болнички персонал веќе си отиде, единствен жител во тие огромни просторни згради беше г-ѓа Барлоу, Англичанка, што ја одбила наредбата за евакуација кога пристигнала и да ги остави своите пациенти. Многу од овие луѓе не биле пресоблечени неколку дена од пристигнувањето овде и лежеле на постела, на душме, ослабени, пожелтени сурати и со крв измачкани униформи; едни гореа од треска, други пак умираа од ужасни, заразени рани, — сите оставени на милост на г-ѓа Барлоу, на која ѝ помагаа две-три жени од градот. Не само што им беа запуштени раните, но не беа ни нахранети — ги заборавиле во моментот на бегањето — така што изгладнетоста и жедта ја надополнуваше нивната мизерија. Ние испративме екипа веднаш да им излезе во пресрет и веднаш почнавме да ги префрламе во нашата болница со амбулантни коли преку раскопаниот пат под пороен дожд и вирови кал. Кога г-ѓа Барлоу го испрати и последниот ранет, таа дојде во нашата болница и работеше кај нас целата зима.

Слична беше состојбата и во другите болници; трите дена пред Бугарите да пристигнат работевме со сета сила на различни места во градот, превиваме ранети, им делевме храна на луѓето, додека постепено не ги префрливме во нашата болница. Неколку сестри од нашата болница отидоа до болницата *Полумесец* што се наоѓаше на долниот дел од градот, подалеку од реката, во правецот од каде што требаше да на-

идат Бугарите. Со најголема брзина отидов со амбулантната кола за да ги поведем со себе. Во болницата затекнавме десетина пациенти кои туку што биле примени и чекаа да бидат префрлени во нашата болница, но не беше можно да ги земеме сите нив. Ги поведовме само децата и потешко ранетите. Време за губење немаше. Борбата беснееше во непосредна близина и гранатите пагаа сè поблизу и поблизу и моравме буквално да ги нафрламе ранетите во амбулантната кола. За останатите болни во болницата Полумесец се грижеше еден лекар Грк и еден Швајцарец.

Кон десет часот пукањето на бугарските топови се засили и се гледаше пламен од топовите од над соседните брда од правец на Куманово, на кои им возвраќаше српската артилерија сместена кај турските гробишта на брдото. По мал прекин на огниот српската заднина почна да се повлекува во правец на нашата болница под закрила на артилеријата од брдото кај гробиштата.

На пладне Бугарите го зазедоа брдото и гранатите почнаа да паѓаат во градот. Нашите амбулантни коли им отидоа во пресрет на бугарската војска за да ги известат дека Британската болница остана во градот и побараа дозвола за евакуирање на ранетите.

Пукањето на пушкомитролезите се слушаше без прекин, а гранатите почнаа да паѓаат и во реонот на болницата. Една граната падна сосема близу до павилјоните и ги скрши стаклата на прозорците, додека други пак фрчеа над нас и пагаа во долината низ која се повлекуваа српските војници. Повлекувањето беше сеопшто и се одвиваше низ двориштето на болницата, имаше многу убиени лица меѓу болничките згради. Беше ужасно да се гледа како се распрснуваат шрапнелите над нас а ранетите се трудат да сликнат до болницата. Некои пеш, некои на коњ, додека некои пак со лазење, на раце и на колена. Сиот болнички персонал работеше со сета сила, внесуваше ранети, им ги преврзуваше раните. Набргу ходниците и стениците беа преполни; некои ги сместувавме одзани, под стреата каде што чекаа, со страшни рани, додека не бидат згрижени. Додека борбата сè уште траеше, преврзавме повеќе стотини српски војници и задржавме само 200 лица.

Бугарите влегоа во Скопје во петокот на 22 октомври и следната седмица населението се најде изложено на голем глад. Српската војска однесе голем дел од резервите во храна и добиток; а исто така голем дел запали и ја разурна железничката линија зад себе. Кога пристигнаа Бугарите, затекнаа малку храна и огрев, а тогаш немаше начин и средства за дотур на хранливи продукти и др. од други места. Тоа малку храна што се затекна, беше наредено да се користи само за војската и со воловски коли ја доставуваа на фронтот. Ци-

вилното население, кое постојано се зголемуваше затоа што непрестајно нагрвалуваа бегалци од соседните места, остана без леб и средства за живот.

Во складот на нашата болница имаше околу триста вреќи брашно, нешто ориз и доста облека. Бидејќи овие залихи, всушност беа единствените во градот, ги замоливме Бугарите да ни дозволат да му ги поделиме на најзагрозеното население во вид на помош додека не донесат свои резерви. На 27 октомври го отворивме нашиот прв центар за доделување помош во градот и набргу бројот на лицата што добија помош достигна 800, подоцна тој се зголеми за уште 300 лица. Набргу страдањата на населението стануваа уште поголеми и во наредните три месеци Скопје го зафати страшна гладотија. Зимата пристигна многу рано; набргу земјата ја скочани мразот и дебелиот снег останаа со недели. Покрај бегалците што секој ден пристигнуваа во градот, имаше и илјадници Бугари кои постојано навраќаа по храна и огрев. Животот во болницата се претвори во постојана борба за да се обезбедат најнеопходните средства за издршка, додека медицинскиот персонал беше лишен од најосновните средства за работа. Одделенијата беа преполни со тешко ранети, така што во хируршките сали се работеше по 10 па и по 15 часа дневно и тоа седум дена во неделата. Ништо не беше необично тогаш. Ако некој се вратеше од град на полноќ или пак подоцна, каде што тргнало да бара храна или огрев, можеше да го види на снегот одблесокот на светлото што излегуваше од салите каде што сè уште се работеше. За жал, во тоа време немаше силно осветление во собите; штом сонцето ќе зајдеше сестрите работеа само со една свеќа за 40-50 кревети, што ја носеа од кревет до кревет за да ги извршат преврските а другиот дел на собата остануваше потонат во мрак. Собите каде што лежеа болните ги ранетите беа студени како мразарник; исто така и во собите каде што беше сместен персоналот за време на најстудените и најмрачните ноќи немаше ниту топлина ниту светлост.

Студот стануваше сè посилен а снегот подебел. Но тоа пак не спаси од зарази, само снегот ја заштити земјата и воздухот од зарази. Стотици незакопани мрши од коњи, мазги, волови и биволи лежеа расфрлани пред болницата каде што биле убиени во претходните борби. Кожите им беа одрани и мршите лежеа подуени и црвени во снегот, сурии пцишта и јата гаврани ги кинеа на парчиња. Немаше да минеш ни стотина метри а да не видиш дупки преполни со скапани мрши каде што биле нафрлани и останале таму. Немаше никој да ги закопа и така остануваа таму каде што се нашле. Со време сетилата стану-

ваа тапи и не го забележуваа сиот тој трулеж. Не чекаа само ајваните за да ги закопаат; ниту лешевите на убиените војници не поминаа подобро, зашто малкумина останаа за да се грижат и за живите. Во првите денови од борбите бројот на убиените беше многу голем, бидејќи мртвачницата беше преполна со трупови, другите убиени ги сместуваа во артилериските складишта што се наоѓаа до судот. На секои 24 часа се испраќаа дневни извештаи за бројот на загиналите и цивилните власти беа должни да обезбедат свештеници и ковчези за да се изнесат мртвите оттаму. Немавме време да ја посетиме мртвачницата зашто поголема потреба имаше во болницата. Дури откако почна да се чувствува ужасна смрдеа од лешевите што трулеа се дозна дека општината не презела ништо да ги погребат умрените и дека мртвачницата до самиот влез била преполна со трупови што се распаѓаат.

Од една страна, студот спречи да се шират зарази, но од друга страна, пак, тој донесе неискажани мизерии. Стотици од оние што избегаа кон Приштина или Митровица се обидоа пеш да се вратат во Скопје, но малкумина успеаја да се вратат назад. Најголем дел или изумреа од глад или замрзнаа во снегот, додека оние што успеаја да стигнат се вратија со ужасни рани што им ги изгриза студот или вошките. Многумина рикаа поулавени од глад, зашто цели три недели не беа ставиле залак во уста.

До 16 декември бројот на лицата што добиваа помош се покачи на 3.117 дневно а подоцна достигна и 4.000. Така продолжи до крајот на декември. Во јануари железницата беше оспособена за сообраќај, но наместа таа требаше да се минува пеш.

Во почетокот на декември се случија повеќе настани што го забрзаа датумот на нашето заминување. Во градот пристигнаа Германците. Најнапред тие пристигаа еден по еден, потоа по двајца, па по тројца, па по десетмина и најпосле цели баталјони. Како да изронија од зимата која со денови го обвиваше лицето на земјата. Тие дојдоа со својата артилерија и подвижните кујни. Околу илјада лица се сместија во зградата во близина на нашата болница; прво ни ги украдоа коњите, потоа ни ги изгореа дрвата, ја испотрошија водата, ги однесоа сите залихи од сено, така што коњите ни изумреа од глад. Тие наполно завладаа со градот, а уште истиот ден штом пристигнаа инсталираа радио мрежа, ископаа ровови, ги симнаа бугарските имиња на улиците и ставија германски. Бугарите туку што беа завршиле со заменувањето на српските имиња на улиците со бугарски и тие почнаа да ставаат имања на нивни-

от крал и кралицата, престолонаследникот и главниот плоштад на градот го крстија Вилхелмсплац.

На 5 декември во пет часот попладнето во нашата болница пристигна офицер со командантот на германските трупи во Скопје и ни заповедаа да им ја ослободиме болницата до Божиќ и да го напуштиме Скопје, во спротивно ќе нè интернираат или во Германија или во Австрија, или пак преку Данска ќе не испратат дома.

Конечно ја напуштивме болницата на 17 февруари 1916 година со помош на десет амбулантни коли што ни ги стави на располагање бугарската влада и преку Софија заминавме за Лондон. По полни осумнаесет месеци пристигнавме во Лондон на 30 април од денот кога започна нашата мисија во Скопје во есента 1914 година.“

Lady Paget: *With Our Serbian Allies*